

DĒL ŽODŽIŲ *dvāras*, *kiēmas*

K. Būga „Kalboje ir senovėje“ sako, kad liet. *dvāras* turīs reikšmę „имение“, kuri ir rodanti šio žodžio slavišką kilmę¹. Panašiai vieną reikšmę *dvārui* pateikia ir kiti kalbininkai. Pr. Skardžius rašo: „Liet. *dvāras* savo garsais galėtų būti lietuviškos kilmės žodis, bet dėl savo reikšmės ir istorijos (dar ir šiaudien *dvāras* visoje Lietuvoje reiškia tik „Gut, имение“) jis laikytinas slavišku skoliniu“², plg. E. Frenkelio nuomonę: „Liet. *dvāras* dėl savo specialios reikšmės laikytinas greičiausia slavišku skoliniu“³. Liet. *dvāras*, tur būt, yra slaviškas skolinys⁴, tačiau nesinorėtų sutikti su tuo, kad jis reiškias tik „имение, дворец, herrschaftliches Gut, Hof eines Fürsten“. Liet. *dvāras* turi ir daugiau reikšmių: 1. „rūmai, имение“, 2. „namas bei visa sodyba“, 3. „kiemas (vieta prie namo, namų)“. Tokioms reikšmėms šiek tiek medžiagos duoda ir didysis lietuvių kalbos žodynas⁵. Dabartinėje literatūrinėje lietuvių kalboje *dvāras* turi tik pirmąją reikšmę (žr. aukščiau), kuri yra ir senuosiuose mūsų raštuose; antroji ir trečioji reikšmė ypač aiškiai matyti mūsų liaudies dainose. Šiam reikalui pateiksiu žiupsnelį tautosakos, rodančios ant-
rąją ir trečiąją *dvaro* reikšmę.

Antroji reikšmė „namas bei visa sodyba“: Aš tave paliksiu močiutės *dvarėly*, o aš pats keliąusiu, tólima šalėle (LD, Nr. 270, 4); O šis trėcias viėskelėlis į ūšvėlės *dvārą* (LD, Nr. 578, 4); Kad aš jójau par girėlę, girėlę ir užjojau mārą *dvārą* mergėlu (LD, Nr. 631, 1); Jau mūsų *dvārą* vaj-naj apstóju (LD, Nr. 645, 1); Par lauką jójau, dumójau prijojau *dvarėlį*, su-stójau (LD, Nr. 668, 3); Ir nūnėšė į tąn *dvārą* kur tėvėlu daug dukrėlu (LD, Nr. 725, 16); Prywažewom *dwarely*, aniteles wartėlus (SDŽ, 96); Jau mūsų *dvarą* vaiskas apstojo ir mūsų sesytes išvajavojo (RD, 73); Bėk, žir-gati, mano bėrasis, iki uošvio *dwarelio*, ir kai pribėgsi uošvio *dwarelį*, ten tave apstabdysiu (RD, 9) ir kt.

Trečioji reikšmė „kiemas (vieta prie namo, namų)“: Ejn močiūtė par *dvarėlį*, gromatėlę skajtydama (LD, Nr. 839, 12); Nuštūk *dvarėlį* pėtnyčio,

¹ K. Būga. Kalba ir senovė, I d., K., 1922, 147 psl.

² Pr. Skardžius. Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen. „Tauta ir žodis“, VII kn., K., 68 psl.

³ E. Fraenkel. Litauisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, 1955, S. 112.

⁴ J. Endzelynas mano, kad liet. *dvāras* gali būti ir baltiškas žodis (žr. Filologu biedrības raksti, XIX, 198).

⁵ Lietuvių kalbos žodynas (red. J. Balčikonis), II, K., 1947, 665 psl.

atjós svetėlej subató (LD, Nr. 60, 2); Vidurý *dváru* liėpuzė po ta liėpėle sesuzė (LD, Nr. 384, 1); Vidūr *dváru* rútu dárzas (LD, Nr. 393, 3); Ant tėvėlu didžiú *dváru* bahta jiėva žýdi (LD, Nr. 440, 1); Ėjna močiūtė par *dvarėli* savu dukrėle kifúdama: Kėlki, kėlki, dukrėlė, létunėlė (LD, Nr. 443, 1); Bėga par *dvarėlį*, žádina tėvėlį: — Ejk į svirnėlį, tū rási svetėlį (LD, Nr. 894, 2); Ir atkėlė ma vartėlus, ir ilėjdu į dvarėlį (LD, Nr. 878, 7); Ant *dvarėlu*, ant didžújū bašnók, bernúzi, bėra žirgą (LD, Nr. 927, 2); Bėgčiau par *dvarą* tekina, skúnsčiaus matušej, vėrkdama (LD, Nr. 877, 12); Kad ėjaú par *dvarėlį*, pro rutėlu daržėlį (LD, Nr. 667, 2); Tvėrki daržėlį vidurý *dváru* (LD, Nr. 699, 2); O ant *dváru*, ant didžiújū bašnók bėrnas bėrą žirgą (LD, Nr. 734, 2); Tėvas šunis švilpinu zents par *dvarą* dilbinu (LD, Nr. 823, 15); Каp užjojo anta *dvaro*, tai *dvarėlis* sudrabėjo („Tauta ir žodis“, I kn., 273 psl., Nr. 169); Ant *dváro* mergelių pulkas (Liškiava); Puvinėjo pūvelis po *dvārą*, lesinėjo kviečius (Merkinė); Ne rakteliai, o dieverėliai ant *dváro* skambino (Semeliškės); Kas ant *dváro* suskambėjo? Aukso varteliai suskambėjo (Imbradas, Zarasų raj.); nušluok *dvārą* (Garliava); iššluok *dvarėlį* subatoj (Ožkabalai); kajmýnas dóbitus suvlėka iš laúka ir išskleidė ant *dvára* dziovjnti (Литовский словарь А. Юшкевича, I, СПб, 1897, стр. 375).

Pastarosiomis dviem reikšmėmis, t. y. „namas bei visa sodyba“, „kiemas (prie namo, namų)“, liet. *dvāras* visiškai sutampa su liet. *kiėmas*⁶. Tačiau *kiėmui*, kaip ir *dvārui*, liaudies dainose labiau įprastą reikšmė yra „kiemas (prie namo, namų)“, pvz., Prijójau *kiėmą*, kiėmas ne slūtas (LD, Nr. 429, 2); Par *kiėmėlį* ėjdama (LD, Nr. 669, 4); Ejn matušėlė par žalą *kiėmą* (LD, Nr. 35, 7); Šóka *kiėme* jaunimėlis (LD, Nr. 39, 2); Aŋkstì rytą kėldama, par *kiėmėlį* ėjdama (LD, Nr. 38, 1); Ir sutikau matušėlę *kiėmu* vidurėly (LD, Nr. 41, 7); Eyn mergity par *kima* žalu rutu lankity (SDŽ, 42); Į *kimely* įjodamas, biera žyrga szankyndamas (SDŽ, 60) ir daugelis kitų. Senovės lietuvių *kiėmo* = *dváro* kaip „kiemo (prie namo, namų)“ ir „sodybos“, aptvertos tvora su joje esančiais vartais (varteliais), vaizdas yra piešiamas kad ir šiose dainose: LD, Nr. 633, 5, 6; LD, Nr. 653; LD, Nr. 668, 3 – 6; LD, Nr. 564; LD, Nr. 874, 2 – 5 ir kt.

M. Daukšos „Postilėje“ liet. *kiemas* atsako lenkiškojo originalo *wies*⁷ (*kiemai* – lenk. *wioski*): Wieniėmus kláudėio *kiemai* /tatai yr/ ápstas ir túrtái to pajáulo (= Iednym zawadziły *wioski*, to iest, dostatki y maiętnosci świata tego. DP, 276₅₋₆); O teip' darik' tu ką nórįs su *kiemais* šawáis /su pómpomis/ su gėreis tawáis (DP, 277₅₀₋₅₁); Nes' nórint ne piktas yr' dáiktas turét *kiemús* (= Bo aczci nie iest zła rzecz mieć *wioski*. DP, 277₅₃₋₅₄); Wiėnas pírko *kiėmą* (= Jeden kupił *wieś*. DP, 277₃₄); Joğ téipaieğ/ ir tie niėkad' neparagáus anós čanguiėios wėczėrios /kuriė budami ant' ios užkwiefti/ didžėus groziš *kiemais* (= więcey się kochaią w *wioskach*) íauczeis ir moterimis šawómis (DP, 279₂₈₋₃₀); Nes' iėi nóri pírkt' *kiėmo*/ tad' iėžkai gero (= Bo iesli chcesz

⁶ Plg. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, V., 1954, 338 psl.

⁷ Lenk. *wieś* atsako lotyniškąjį vulgatos originalo *villa*: *villam* emi (Luc. 14, 18) = gr. originalo ἀγρὸν ἠγόρασα (ten pat).

kupić *wieś*, tedy szukasz dobrej. DP, 198₅₋₆); Bet' tóii Bažnīczia... ne turēio ne wienū Biskupū /ne wienū kunigū... ir ne turēio ne wiēno miestēlo /*kiemēlo*/ kur waīnai apwaīkšcziot' turētū Ceremonias ir nōbažnumus religios sawós (= Lecz ten Kościoł... nie miał żadnych Biskupow, żadnych kapłanow... y nie miał ani iednego miasteczka, ani *wioski*, gdzieby wolno sprawował ceremonie y nabożeństwa religiey swoiey. DP, 89₃₅₋₃₉); nuēio wiēnas ing *kiemą* sawo (= do *wsi* swoiey. DP, 350₃₃₋₃₄); o kiti ant' *kiemū* (= a drudzi się na *wioski*. DP, 351₃₇₋₃₈) ir kt. K. Širvydo žodyne randame: *kiemas* „*Wieś*. Rus. villa, pagus“ (SD, 394); Waytas *kiemo* „Woyt ná wsi. Magister vici“ (SD, 402). M. Daukša vartoja žodį *kieminykas*: kuriē ne est' lōbus kaip aniē *kieminīkai* (= ktorzy nie są bogaci, jako oni *wsiarze*⁸, DP, 278₁₅₋₁₆); plg. *dvarionis*: joğ ir Angelus /*dwarionis* sawūfius dūt' mūmus téikes ant' fargībes ir ant' tarnāwimo mūfū (= že y Anyoły, *dworzany* swe wlasne, dać nam raczył na straż y na posługę naszę. DP, 524₉₋₁₀) ir kt.

Ką reiškia XVI a. *kiēmas* „*wieś*“, mums turi paaiškinti istorikai. Jų tyrinėjimąis, XVI a. *kiemas* jau reiškęs ne tik gyvenvietę, bet ir aplamai tur-
tą feodalinės nuosavybės prasmę⁹. Gyvenvietę, t. y. „*kaimą, деревню*“, reiškia *kiemas* dar ir dabar kai kuriose rytų aukštaičių tarmėse (pvz., Gervėčiai, Dieveniškės ir kt.).

Literatūrinės lietuvių kalbos žodis *káimas* „*деревня*“ liaudies kalboje sutinkamas vakarų aukštaičių tarmėse, o taip pat Žemaičiuose. Plg. dar *káima* (Seredžius, Daukanto raštai): Oy ne duk Diewe łaymuže lemty toj paczioj *kaymoj* mergite augty (SDŽ, 22); Oy ne duk Diewe łaymuže lemty toj paczioj *kaymoj* bernity augty (SDŽ, 24); Ar i *kayma kaymužele*? ar i marga *dwaružely*? (SDŽ, 114); Ne i *kayma kaymužele* (SDŽ, 114); Tare Betfagio *kaymoj* afantiemus (SG, I, 102₇); Darikig ánám páłáymá/ Wifokia pášaulo *kaymá* (SG, II, 52₂₋₃); *káimė* (Krekenava, Pociūnėliai).

Rytų Lietuvos tarmėse bei jas atstovaujančiuose senuosiuose raštuose *káimo* nesu aptikęs. Tačiau žodis *kaimýnai*¹⁰ randamas: kuriē pawárgelus *kaimínus*¹¹ sawus wárgina (= ktorzy nędzne *poddane* swe trapią. DP, 270₃₃₋₃₄); kaip' yrá waikái /tarnai/ šeimīna/ ir *kaimínai* (= iako są dźieći, słudzy, czeładź, y *poddani*. DP, 9₄₀); id nauieys butumbim io *kayminays* (= *poddani*. PK, 120₁₁₋₁₂) ir kt. Žodis *kaimýnai*, kaip socialinis terminas, yra vartojamas ir Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės dokumentuose: *комины* (1544 m.), *коминцы* (1561 m.), *kaymincy* (1608 m.) ir t. t.¹²

XIV a. kryžiuočių dokumentuose, mininčiuose Vakarų Lietuvą, taip pat randame žodį *kaima(s)*: Dictus prefectus de Ynsterburg iterum comportat suos ad reysam in authumpno, pertransiens Mimilam in villam *Kraistekayme*. „Die Chronik Wigands von Marburg“ (SRP, II, 572); dorff vngewarnet

⁸ *Wsiarz* „mieszkaniec wsi, wiesniak... pan wioskowy“. J. Karłowicz, *A. Kryński, W. Niedźwiedzki*. Słownik języka polskiego, t. VII, Warszawa, 1919, str. 736.

⁹ Literatūra ir kalba, II t., V., 1957, 340 psl.

¹⁰ Plg. *káimenė*: pažįšta *káimenė* sawą (= zna trzodę swoię. DP, 247₁₈) ir kt.

¹¹ Senuosiuose raštuose šio žodžio rasta tik daugiskaita.

¹² Plg. *K. Jablonskis*. Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, I d., K., 1941, 92-103 psl.

vberfallen als mit namen *Krastekaimė* (SRP, II, 572); von *Twertekaymen* czu Warnestilte ij mile (W, 8, 9)¹³; von Parssepil bis czu *Twertekaymen* ist ij mile (W, 8), von Parssepil bis czue *Quertekeyme* (W, 1) = *Quertekeyne* (W, 1) = *Twertekain* (W, 2). *Twertekayme* yra dabartiniai *Tvėrai*. Galima spėti, kad dokumentų lytis *-kaimė* atspindi Vakarų Lietuvos *káima* (ar *káimė*), o ne *káimas*. Tokį spėjimą, rodos, paremtų tai, kad XIV a. ordino dokumentuose Lietuvos vietovardžių *-kaim-* dažnai rašoma *-kaimė* (su *-e*, – silpnasis vokiečių kalbos linksniavimas!). Vokiškojo *-kaimen* galūninis *-n* yra vokiečių kalbos silpnojo linksniavimo vienaskaitos naudininko formantas (plg. stipriojo linksniavimo to paties linksnio galūnę czu *Warnestilte* (W, 8, 9), czu *Sougutindorffe* (W, 68) ir daugelį kitų). Be to, pasakytina, kad mūsų vietovardžiai su (vienask. vard.) *-a* (*-ė*) vokiškuose ordino dokumentuose rašomi paprastai su galūne *-e*. Tačiau ano meto ordino dokumentų lytis *-kaim-* gali būti prūsiška (žr., pvz., „Tauta ir žodis“, VI kn., K., 1930, 225 psl.).

Istorikų tyrinėjimai rodo, kad *-kaimė* (= *-dorff*) XIII – XIV a. reiškė „feodalo tėvoniją“, o *kaimynai* – „feodalo pavaldinius, priklausomuosius žmones“¹⁴. Taigi, minėtieji *Twertekayme*, *Kraistekayme* || *Krastekaimė* buvo „feodalų tėvonijos“, vadinusiosi *Twerte* (= *Tvėrai*), *Kraiste* || *Kraste*.

Liet. *káimas* (*káima*, *káimė*) šaknies balsių kaita ir priegaide santykiauja su *kiėmu* taip, kaip *viėšės* (pl. t.; plg. *viešnià*, *viešėti*, *viėškelis*, *viėšpats*) su *váišėmis* (pl. t.; plg. *vaišūs*, *Váišnora* ir kitus vardus su *Váiš-*, randamus jau XIV a. dokumentuose¹⁵) arba *liėptas* su *láiptais* ir kt. Liet. *káimas* (plg. latv. *káiminš*), *váišės* turi akūtą vietoj senesnio cirkumflekso (plg. *kiėmas*, prūs. *káima-*, *viėšės*, ssl. *вьшь* ir kt.), tur būt, dėl metatonijos, plg. *liėptas*: *láiptas* (:lipti) ir pan.¹⁶

Be to, reikia pasakyti, kad rytų aukštaičių tarmėse (Dusetos, Rimšė, Tauragnai, Paringys, Molėtai, Mielagėnai, Rudamina, Daūgai, Valkininkai, Bagaslaviškis, Būdvielis ir kt.) *kiėmas* reiškia dar ir „vaisės, viešėjimą“: ānas paī taū *kiemė* buvo (Dusetos, Antazavė); eisma *kiemaī* (ten pat); čia táu nē *kiėmas*, dirbk! (ten pat) ir t. t.; plg. *kieminėtis* „svečiuotis“ (ten pat ir kt.); latv. *ciemuoties* „svečiuotis“. Dėl *kiėmo* „viešėjimo“ reikšmės plg. *viėšės* (gr. *ὄλος* ir t. t.).

Čia mano pateiktas žiupsnelis pastabų visai neprieštarauja iki šiol patikimiausiai *kiėmo* bei *káimo* etimologijai, kurią yra pagrindęs K. Būga¹⁷. Liet. *dvāras*, nežiūrint jo reikšmių (kurios nėra svetimos ir atitinkamam rusų bei baltarusių ir lenkų žodžiui), ir toliau, tur būt, laikytinas slavizmu.

¹³ W = „Die litauischen Wegeberichte“. SRP, II, p. 662 – 771.

¹⁴ Plg. LTSR MA Darbai, ser. A, 1957, I, V., 51 – 67 psl.

¹⁵ K. Būga. Apie lietuvių asmens vardus, V., 1911, 24 – 25 psl. ir kt.

¹⁶ Plg. Pr. *Skardžius*. Analoginė balsių kaita. „Archivum philologicum“, V, K., 1935, 61 psl.

¹⁷ K. Būga. Kalba ir senovė, 229 psl.

S A N T R U M P O S

DP — Daukšos „Postilė“, K., 1926.

LD — Lietuviškos dainos. Užrašė A. Juška (1954 m. leidimas).

PK — 1598 metų Merkelio Petkevičiaus Katekizmas, K., 1938.

RD — Liudo Rėzos Dainos. M. Biržiškos spaudai parengta, K., 1935.

SD — Dictionarium trium linguarum... Avctore R. P. Constantino Szyrwid, Vilnae, MDCCXIII.

SDŽ — Simonas Stanevičius. Dainos žemaičių (1954 m. leidimas).

SG — S. M. Slavočinskis. Giesmės tikėjimui katalickam priderančiam 1646, V., 1956.

SRP — Scriptores rerum Prussicarum.

V. Mažiulis

KELIOS BALTŲ KALBŲ SVOGŪNO IR ČESNAKO PAVADINIMŲ AIŠKINIMO SMULKMENOS

1. A. Sabaliauskas slavizmų *cibulė* ir *cebulė* skirtumą laiko tokiu svogūno pavadinimo formų įvairavimu, kuris „atsirado jau lietuvių kalbos dirvoje: skolinimo šaltinio skirtingumu jo išaiškinti negalima“¹. Formos *cibulė*, kilusios iš sen. lenk. *cybula*², virtimą lietuvių kalboje į *cebulė* fonetiškai sunku įsivaizduoti; Patikimesnis būtų aiškinimas, kad forma *cebulė* yra atsiradusi iš lenk. *cebula* „svogūnas“³.

2. Iš Plikių (dabartiniame Klaipėdos rajone) užrašytą svogūno pavadinimą *cypulė*³ A. Sabaliauskas irgi laiko slavizmu, pastebėdamas, kad „šalia *cibulė* forma *cypulė* galėjo atsirasti veiksmažodžio *cypiti* įtakoje“⁴. Toks aiškinimas, suprantamas dalykas, negali būti laikomas patenkinamu. Iš tikrųjų žodis *cypulė* yra germanizmas, visai dėsningai atsiradęs iš buv. Rytprūsių vokiečių *Zippel* „svogūnas“⁵; dėl *-ul-* atsiradimo vietoj vokiečių *-el* plg. *drūmulis*⁶ (ir *trūmulis* Alsėdžiai, Židikai) „indas arbatos vandeniui virti“ šalia vok. *Drommel*⁷, *drummel*⁸ (*Trommel*, **trummel*⁹), *pungulys*¹⁰ (Palanga, Skirsnemunė) „ryšulys, pundelis“ šalia vok. (žem.) *Pungel*¹¹, *šmūkulis* (Pagramantis, Židikai) „kontrabanda, spekuliacija, biznis“ šalia vok. *Schmuggel*.

¹ LTSR MA Darbai, ser. A, 1958, II (V), V., 173 psl.

² P. Skardžius. Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen, K., 1931, S. 51.

³ Lietuvių kalbos žodynas (red. J. Balčikonis), II, K., 1947, 26 psl.

⁴ LTSR MA Darbai, ser. A, 1958, II (V), 173 psl.

⁵ H. Frischbier. Preussisches Wörterbuch, II, Berlin, 1883, S. 495.

⁶ Liet. k. ž., II, 528 psl.

⁷ W. Ziesemer. Preussisches Wörterbuch, II, Königsberg, 1940 ff., S. 113.

⁸ K. Alminauskis. Die Germanismen des Litauischen, I. Die deutschen Lehnwörter im Litauischen, K., S. 46 (plg. ir 144 psl.).

⁹ J. Endzelīns, K. Mülenbachs. Latviešu valodas vārdnīca, IV, Rīgā, 1929—1932, 246 lpp.

¹⁰ F. Kurschat. Wörterbuch der litauischen Sprache, I, Halle a. S., 1870, S. 268 (prie žodžių *Bund*, *Bündel*, *bündelweise*). Plg. ir F. Kurschat. Littauisch—deutsches Wörterbuch, Halle a. S., 1883, S. 336 (*pungulys*).

¹¹ H. Frischbier. Pr. Wb., II, S. 188.

3. Kuršaičio *cibūlē* „svogūnas“¹² (šitaip Būga taiso¹³ ir Leskyno *cibulē*) taip pat yra germanizmas; jį reikia kildinti iš vok. žem. *Zibbel*¹⁴ (dgs. *Zibbele* ir *Zibbeln*¹⁵) „t. p.“.

4. Minėdamas Kuršių Užmario latvių svogūno pavadinimą *cīpolis* [*cīpūolis*]¹⁶, A. Sabaliauskas rašo, kad ši forma, „tur būt, yra kontaminuota iš latvių *sīpols* ir liet. *cibūlis*“¹⁷. Paprasčiau būtų tą žodį kildinti tiesiog iš kurios nors vokiečių kalbos svogūno pavadinimo tarminės formos. Kaip *sīpols* (*sīpolis*) yra atsiradęs iš vid. vok. žem. *sipolle* (*cipolle*)¹⁸, lygiai taip pat ir *cīpolis* gali būti išriedėjęs iš vid. vok. aukšt. *zipolle* (plg. ir jo tęsinį, nauj. vok. aukšt. kalbos dialektizmą *Zipolle*)¹⁹.

5. Santykis tarp *c-* ir *č-* formose *cibūlis* (*cibūlē*...) || *čibūlis* (Kupiškis, Vabalninkas...) yra lygiai toks pat, kaip ir formose *cėberas* (*cebeřkas*) || *čėberas* (*čebeřkas*) „medinis indas su ašomis, ušėtkas“, *cekāvas*,-*à* (*ciekāvas*,-*à*) || *čekāvas*,-*à* „rimtas, protingas“, *cirūlninkas* || *čerulninkas* „kirpėjas“, *cēta* || *čēta* „metalinis diržo papuošalas (tokia saktis)“, *ceŭlė* || *četulė* „tetulė“, *ciēlas*,-*à* || *čiēlas*,-*à* „visas, pilnas“, *ciēhus* || *čiēlius* „taikinyς“, *cienià* || *čienià* „kaina“, *cigōnas* || *čigōnas*, *čisas* || *čisas* „tisas, bukmedis“, *citras* || *čitras* „citrinos medis“, *cviēkas* || *čviēkas* „vinis“, *cviklas* || *čvikla* „burokėlis“, *cviklis* || *čviklys* „marškinių pažastinė“, *cvilikai* || *čvilikai* „marginys (toks audeklas)“ ir kt.²⁰ Formų su palataliniu *č-* atsiradimas vietoj originalo (dažniausiai lenkų kalbos žodžio) *c-* (*č-*) čia paaiškinamas slavų *c* (ypač palatalinio) artimumu (bent skolintojų ausiai) garsui *č*, o iš dalies ir tuo, kad garsas *c* lietuvių kalbos fonetikos sistemai nėra būdingas ir net onomatopėjinės kilmės žodžiuose dažnai kaitaliojasi su *č*, plg. *cežėti* || *čežėti*, *cieksėti* || *čieksėti*, *ciepsėti* || *čiepsėti*, *ciksėti* || *čiksėti*, *cỹpti* || *čỹpti*, *cir̃pti* || *čir̃pti*, *cyr̃uoti* || *čyr̃uoti* (ir *cỹrulis* || *čỹrulis* „vieversys“?) ir kt. Turint galvoje minėtą polinkį slavų *c* keisti į *č*, nebėra nė mažiausio reikalo *č-* atsiradimą formoje *čibūlis* aiškinti žodžio *česnākas* įtaka.

6. Žodžio *česnākas* variantai, vietoj *č-* — *-s-* turintieji *š-* — *-š-*, šiandien mūsų tarmėse retai pasitaiko. Jeigu, pavyzdžiui, Salantuose forma *šešnākas* ir yra žinoma, normaliomis šios tarmės lytimis vis dėlto yra laikomos *česnākas* ir *češnākas*. Formos su *š-* — *-š-* anksčiau Žemaičiuose galėjo būti kiek plačiau pažįstamos ir labiau įprastos. Jas vartojo S. Daukantas: *nu pawietrēs arba*

¹² F. Kurschat. Lit.Wb., S. 67.

¹³ K. Būga. Kalba ir senovė, I, K., 1922, 156 psl.

¹⁴ A. Leskien. Litauisches Lesebuch mit Grammatik und Wörterbuch, Heidelberg, 1919, S. 238.

¹⁵ G. E. S. Hennig. Preussisches Wörterbuch, Königsberg, 1785, S. 310–311.

¹⁶ J. Plāķis. Kursenieku valoda, Rīgā, 1927, 52 lpp.

¹⁷ LTSR MA Darbai, ser. A, 1958, II (V), 173 psl.

¹⁸ J. Sehwers. Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen, Berlin, 1953, S. 305; J. Endzelīns, K. Mūlenbachs. Latv. v. v., III, 855 lpp.

¹⁹ Šias vokiečių kalbos formas duoda, pvz., Fr. L. K. Weigand. Deutsches Wörterbuch, II, Giessen, 1910, S. 1355.

²⁰ Dauguma pavyzdžių paimta iš Liet. k. ž. II tomo.

ąnktrytió [= *ąnktrytió*] *szisznakus walge*²¹; *apinej...dwórk szesznaó*²²; A. Pa-
brėža: *Šešnakas* — *Allium*²³ (tačiau plg.: *Porčėsnakis* — *A[llium] Scorodoprasum*²⁴,
Česnakunė — *Alliaria*²⁵); M. Valančius: *Joskie... gawa darža trims purams bul-
viu pasieti ir cybulu su szesznaóais po dwi eži*²⁶; *Szesznaka ne kandes ne dwok-
si*²⁷. Formos *šešnakas* jau būta prieš du šimtus metų: *ziday... iede tadu siešz-
nakus, yr kytas fmyrdyncies zoles*²⁸. Iš kiek kitokių česnako pavadinimo va-
riantų su tokiais pat priebalsiais *š-* — *-š-* dar galima nurodyti Mažosios Lie-
tuvos „Keleivio“ *Czefnakais (arba kaip Kiti ihtar: Szeβnagaís) atjidawe*²⁹ ir
iš Priekulės užrašytas formas *szesznaóks*, dgs. klm. *szesznaóu*³⁰. Reikia manyti,
kad formos su *š-* — *-š-* vietoj pirmųjų *č-* — *-s-* (*čėsnākas*) atsirado iš tar-
pinių formų su *č-* — *-š-*, plg. *čėšnākas*³¹. Asimiliacija *č-* — *-š-* > *š-* — *-š-* savo
pobūdžiu yra labai artima žinomai asimiliacijai *š-* — *-č-* > *č-* — *-č-* (plg. *siaū-
čius* > *čiaučius*, *šyčkà* > *čyčkà*, *šiečkà* > *čiečkà*).

7. Tenkinimasis liaudiniu spėjimu, kad *čėsnāgas* būsiąs atsiradęs dėl sie-
jimo su žodžiu *nāgas*³², yra lygus atsisakymui aiškinti česnako pavadinimo
variantus su priebalsiu *-g-*. *Čėsnāgas* šiandien yra pažįstamas Žemaičiuose,
maždaug pietvakarinėje jų dalyje (Kartena, Laukuva, Veiviržėnai...). Čia pa-
sitaiko ir forma *čėčnāgas* (Gargždai); dėl priebalsių asimiliacijos (iš tarpinės
formos su *č-* — *-š-*, plg. *čėšnākas*?) plg. *čėncas* (Salantai) < *čėnšas*; toliau plg.
cicas (Barstyčiai) < *cisas*, *cižcorius* (Gargždai) < *cižsorius*. Maždaug iš tų vietų,
matyt, yra ir raštų formos su *-g-*; plg., be jau minėtų šaltinių (žr. 6 atskaidą
su 29 ir 30 išn.), K. R. Jakobio lietuviškų augalų pavadinimų sąrašą, kuriame
įrašyta: *Szesnāgas Knoblauch, Allium sativum*³³. Sprendžiant *-k-* || *-g-* klausimą,
svarbus yra kretingiškių *čėsnākas* [*čėsnāks*], kurio tik dgs. vrd. turi aiškų
-k- (vns. vrd. [k] dėl fonetinės padėties yra dviprasmiškas), o visi kiti
linksniai — *-g-* (pvz., vns. klm. *čėsnāgo* [*čėsnāga*] ir t. t.)³⁴. Toks *-k-* || *-g-*
kaltaliojimasis skirtinguose to paties žodžio linksniuose aiškiai sako, kad *-g-*

²¹ Budą Senowęs—Lėtuwiů... iszraszė... Jokyb's Łaukys, Petropilie, 1845, 67—68 psl.

²² Parodimas kajp apinius auginti..., Petropilie, 1847, 13 psl.

²³ Botanika arba Taislius Auguminis..., Shenandoah, Pa., 1900, 154 psl.

²⁴ Ten pat, 154 psl.

²⁵ Ten pat, 118 psl.

²⁶ Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft, III, Heidelberg, 1893, S. 113.

²⁷ Patarles Zemajcziu [Tilžė, 1867], 44 psl.

²⁸ Ziwatas Pona yr Diewa musu Jezusa Christusa..., Vilniaw..., 1759, 183 psl.

²⁹ Keleiwis iš Karaliaučiaus Broliams Lietuwininkams žinės parnešas, Karaliau-
cjuje, 1875 (Nr. 30), 122 psl. (1 skilt., 7 eil.).

³⁰ Göttingische gelehrte Anzeigen, Göttingen, 1885, S. 921 (cituojava pagal di-
džiojo Lietuvių kalbos žodyno kartotekoje esantį išrašą).

³¹ Liet. k. ž., II, 55 psl.

³² LTSR MA Darbai, ser. A, 1958, II (V), 166 psl.

³³ Mitteilungen der Lit. Litter. Ges., II, Heidelberg, 1884, S. 140. K. R. Jakobio
(Jacoby, 1817—1881) tėviškė buvo Tilžė, tačiau ilgą laiką (nuo 1859 m.) gyvendama^s
Klaipėdoje, jis buvo pramokęs ir klaipėdiškių žemaičių kalbos, plg. nurod. leid. I, 1883,
61 tt. psl.

³⁴ Kretingoje, o taip pat kai kuriose kitose Žemaičių vietose, česnako pavadinimo
šaknies balsis *-e-* yra visai artimas balsiui *e* (<*i*); plg. ir Daukanto Būdo *szisznakus*.

(vietoj *-k-*) atsiradimą česnako pavadinime negalima suprasti kaip sąmoningą procesą, žodžio siejimo su kitu žodžiu rezultatą. Skardusis *-g-* česnako pavadinimo variantuose (*česnagas*, *šešnagas...*) tegali būti paaikšintas priebalsių *-k-* || *-g-* kaita lietuvių kalbos žodžių kamienu pabaigoje (prieš galūnę). Palikus nuošaliui žinomus *deřkti* (ir *drėkti*) || *deřgti* (ir *drėgti*) tipo pavyzdžius³⁵, čia labiau tiks nurodyti keletą tokių porų, kurios yra visiškai analogiškos porai *česnakas* (*šešnagas...*) || *česnagas* (*šešnagas...*), t. y., kurias sudaro slavizmai ir kur pirminis yra duslusis *k* (iš slavų *k*, *ch*): *ablīkas* (Šiauliai, Židikai; *aplīkas* Leipalingis) || *ablīgas*³⁶ „kabė, kabinukas (metalinis kabliukas drabužiams susisegti)“, *irka* || *irga* „šiaura kailio ar odos juostelė (ppr. dedama į kailinių siūles)“³⁷, *kādukas* (Kaltinėnai; *kadakas* Kalnalis) || *kādugas* (Kursėnai; *kādagas* Darbėnai) „prie-mėtis, traukuliai“, *kriūkas* (Debeikiai, Šimkaičiai) || *kriūgas* (Šakyna) „į sieną įkaltas kablys, gembė (ppr. gyvuliams rišti)“, *kvarčiūkas* (Biržai, Molėtai, Tytuvėnai) || *kvarčiūgas* (Kretinga, Kvėdarna, Židikai – taip beveik visų žemaičių) „prijuoštė“, *lapūkas* (Būdvietis, Punia, Vilkaviškis) || *lapūgas* (Kapsukas, Lazdijai, Simnas) „puriena, *Caltha palustris*“, *maršėlka* „vestuvių tvarkytojas, kvieslys“ (Skirsnemunė) || *maršėlga* „bažnyčios procesijos tvarkytojas“ (Linkmenys), *špilka* (Linkmenys, Vabalninkas; *špilka* Saldutiškis) || *špilgà* (Papilė, Šilalė; *špilgà* Kretinga, Židikai) „segtukas (susegamoji adata)“, *špōkas* (Alytus, Leliūnai, Luokė) || *špōgas* (Kalnalis, Mielagėnai) „varnėnas“.

8. Latvių kalbos žodžiai *časkas*, *čaškas* „atbaros, pasturlakai, atgaliai; ize-nos“ neturi nieko bendra su latvių slaviškais *cesnāgs* grupės česnako pavadinimais, nes: 1) aiškinimas tuos žodžius esant kilusius „kontrakcijos keliu iš formų **časnakas*, **čašnakas*“³⁸ fonetiškai nėra argumentuotas ir lieka visiškai nepatikimas; 2) tie žodžiai vartojami daug plačiau (net Latvijos šiaurėje) negu *cesnāgs* su savo variantais (tik Latvijos pietryčių kampe); 3) jų negalima atskirti nuo tos pačios reikšmės žodžio *časa*³⁹. Žodžius *časkas*, *čaškas*, *časa* (prie jų, matyt, priskirtinas ir būdvardis *časls* „sausas, išdžiūvęs, lengvas; trapus“⁴⁰) pagal jų kilmę reikia laikyti paprasčiausia's onomatopėjiniais dariniais.

³⁵ Daugiau tos rūšies pavyzdžių duoda, pvz., Pr. Skardžius žurnale „Archivum Philologicum“, VIII, K., 1939, 271 psl. Pavyzdžių skaičių su *-k-* || *-g-* kamienu gale dar padidina priesagų (skirtingos ir tos pačios kilmės), skiriančios tik tais priebalsiais, dariniai, plg. *moliūkas* || *moliūgas*, *mėšlunkis* || *mėšlungis*, *pelekà* (*pēlekas*) || *pēlega*, *valiūkas*, *-ė* || *valiūgas*, *-ė* ir kt.

³⁶ K. Būga. Lietuvių kalbos žodynas, I šas., K., 1924, 7 psl.

³⁷ Liet. k. ž., IV, V., 1957, 136, 137 psl.

³⁸ LTSR MA Darbai, ser. A, 1958, II (V), 167 psl.

³⁹ J. Endzelīns, E. Hauzenberga. Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai, I, Rīgā, 1934 tt., 285. lpp.

⁴⁰ J. Endzelīns, K. Mūlenbachs. Latv. v. v., I, Rīgā, 1923–1925, 405 lpp. ir J. Endzelīns, E. Hauzenberga. Papildinājumi..., I, 285. lpp.